

O MOVEMENTO COOPERATIVO EN ESPAÑA ANTES E DURANTE A II REPÚBLICA

Tereixa Dores ESTÉVEZ ABELEIRA
Ignacio Xabier LÓPEZ-CHAVES CASTRO
Avogados

Faise unha referencia á evolución histórica do movemento cooperativo en España ata a Guerra Civil de 1936.

Art. 46: "A lexislación social (da República) regulará (...) as institucións de cooperación".

Art. 47: "A República protexerá o campesiño, e a este fin, lexislará, entre outras materias (...) sobre cooperativas de produción e consumo". Constitución de 1931.

Como sinala Vicent Chulia, as cooperativas naceron cun marcado carácter anticapitalista, como obra da clase obreira e dos pequenos empresarios agrícolas e artesáns para "subtraerse a explotación capitalista".

Alá polos anos 1820 as cooperativas empezan a ter importancia. En 1828, en Inglaterra, xa existían 500 tendas cooperativas e obreiras, e o Dr Guillermo King fundaba o periódico *The Co-operator*. En 1834, catro obreiros parisinos creaban a *Association chritienne des Bijoutiers en doré*, e en 1844, en Rochdale, suburbio industrial de Manchester, 28 obreiros tecedores, todos na miseria, algúns no paro forzoso, subscribiron, non sen pena, unha libra cada un, e fundaron a sociedade dos *Equitable Pionneers*, pronto imitada en Gran Bretaña, e logo no exterior, sendo a orixe de todo o movemento cooperativo actual.

O cooperativismo naceu no mesmo medio social, na mesma época, da mesma miseria proletaria e baixo o impulso do mesmo espírito có sindicalismo e có socialismo, por iso os primeiros defensores da doutrina do cooperativismo profesaban a ideoloxía socialista (Robert Owen, en Inglaterra; Charles Fourier, en Francia; e, Fernando Garrido, en España). Nun folleto publicado polo Ministerio de Traballo e Asistencia Social sinalábase que "naqueles días as cooperativas seguían a mesma sorte cós sindicatos, ós períodos de auxe dos segundos correspondía a época de crecemento das primeiras". "Era cousa corrente que un sindicato forte (estivera acompañado) dunha forte organización cooperativa, que para mellor xustifica-la súa ascendencia tomaba o seu propio nome, non importaba que este fora político ou profesional".

O grande teórico da Cooperación, Charles Gide, sinalaba que houbera no movemento cooperativo dúas grandes correntes que se corresponden con dúas

tendencias eternamente en loita na natureza humana, unha positivista, e idealista a outra. "Son, sen embargo, dúas tendencias inseparables e que marchan en compañía como Sancho Panza e D. Quixote". E engadía que, "en canto as melloras sociais, inmediatamente realizables, non se encontrou nada mellor ca cooperación"; "A experiencia demostra que a cooperación debe ser considerada como un medio de organización superior ó réxime económico actual e destinado a reemprazalo". Neste sentido, Gumersindo Azcarate, na súa obra *O problema social* (1893), chegaba, tamén, a conclusión de que o remedio para o desaxuste económico-social está na cooperativa.

En conclusión, vemos que o movemento cooperativo nace como alternativa as grandes empresas capitalistas, no ámbito das clases traballadoras e, en moitos casos, unido ó movemento sindical.

II - *O Cooperativismo antes da II República.*

Os antecedentes históricos das cooperativas é frecuente busca-los nas organizacións gremiais da Idade Media, fortemente influenciadas polo Dereito Xermánico. Pero no presente traballo centrarémonos, exclusivamente, nos precedentes inmediatos das cooperativas a partir de mediados do século XIX.

Son diversas as posturas doutrinarias a este respecto. Así, Fernando Garrido cita a Asociación de Caixistas de Imprenta, que se fundou en Madrid en 1838, como, probablemente, a cooperativa máis antiga das que se constituíron en España. Pola súa parte, Gascón Hernandez, referíndose as Cooperativas de consumo, cita particularmente a que, en 1842, se constituíu na vila de Berga, na provincia de Barcelona. Outros, en cambio, como Pirez Bars, Ventosa i Roig y Raventós Carner refírense a unha Asociación de Tecedores, fundada en Barcelona en 1840 por Juan Muns (o Munts), que era unha mestura de sindicato obreiro, mutualidade e cooperativa de produción que, despois de ser prohibida, rexurdiu en 1843 dando lugar a unha Compañía Fabril.

Trala revolución de 1868, que destronou a Isabel II, parece ser que se creou unha multitude de cooperativas. Fernando Garrido afirmaba que foron máis de 600 as cooperativas que, de todas clases, se crearon por aquelas datas; pero este número, dicía Piernas Hurtado, "ou é esaxerado ou indica que a maioría delas fracasaron, pois hoxe en día (escribía isto en 1890) son moi poucas as que se manteñen". E así, na Memoria sobre o movemento cooperativo español, presentado no II Congreso da Alianza Cooperativa Internacional, celebrado en París en 1896, afirmábase que non chegaban a 300 as cooperativas existentes en España.

Sen embargo, sendo numerosas as cooperativas que se crearon, a falta de preparación dos dirixentes e socios e a súa improvisación, trouxo como consecuencia que foran só algunhas as que lograron consolidarse e subsistir.

Como sinalaba o xa citado traballo do Ministerio de Traballo e Asistencia Social: "O poder case milagroso que se quixo dar entón as cooperativas foi o

inimigo do seu desenvolvemento posterior. Moitas cooperativas, fundadas cun grande entusiasmo, afundiron logo entre a indiferencia dos traballadores ó comproba-la súa ineficacia como arma de loita, como hórreo para as malas ipocas”.

Hai que destacar que xa a fins do século XIX efectuáronse intentos para agrupar as cooperativas e celebrar Congresos e reunións, como ocorría nos países nos que a cooperación se encontraba nunha fase de maior desenvolvemento. E así, no ano 1899, trátase de fundar a primeira Federación de Cooperativas. Pero fracasa o intento e unicamente se constitúe a Camara Rexional de Sociedades Cooperativas de Cataluña e Baleares.

Ata o século XX non se inicia a unificación do movemento cooperativo. O I Congreso de Cooperativas españolas -aínda non existía un órgano que as gobernase nacionalmente- celébrase en Barcelona en 1913, ante a indiferencia dos órganos do Estado e das entidades económicas da clase media. Adóptanse moitas resolucións, despois do exame de moitos problemas, pero non chega a ter éxito a idea de dar un órgano federativo as Asociacións xa constituídas; cada unha seguiu o seu rumbo, como se fosen estrañas entre elas.

A primeira Federación Nacional de Cooperativas constituíuse por acordo do II Congreso Nacional de Cooperativas que tivo lugar en Madrid en 1921 (certo sector da doutrina sostén que este foi o I Congreso Nacional, porque ó anterior de Barcelona acudiu unha grande maioría de delegados cataláns. Pero como di E. Gards “esta non é razón de peso por canto que no de Madrid, a pesar de tratarse da capital de España, tamén case tódolos representantes eran de cooperativas catalanas”). Sen embargo, algúns autores, como José M.ª Ciurana Fernández, retrasan a dita constitución ata o ano 1928. Pero como recolle o Informe do Ministerio de Traballo e Asistencia Social, a Federación xa estaba constituída en 1921, e en 1928 foi cando se aprobaron os Estatutos da dita Federación. Esta volveu a reunirse en Barcelona en 1929, e entre os seus acordos máis notables figura o do seu ingreso na Alianza Cooperativa Internacional.

Os dous núcleos principais de formación do movemento cooperativo español foron a Federación Rexional de Cooperativas de Cataluña e a Unión de Cooperativas do Norte, apoiadas por un grupo de Cooperativas de Madrid.

Carecían, sen embargo, as cooperativas, dunha lexislación específica. Unicamente foi elaborado polo Instituto de Reformas Sociais un proxecto de lei de cooperativas, que fracasou, quizais, pola presión dos pequenos comerciantes e das grandes empresas alarmadas polo proxecto. De tal maneira que as cooperativas tiveron que rexerse pola Lei de Asociacións de 30 de xuño de 1887, aparte da lexislación específica para as distintas clases de cooperativas, entre as que podemos citar: Lei de Pósitos Agrícolas de 23 de xaneiro de 1906; Lei de Sindicatos Agrícolas de 28 de xaneiro de 1906; Lei de Colonización e Repoboación Interior de 30 de agosto de 1907; etc.

Non existía, ademais, unha estatística oficial do movemento cooperativo, ó que houbo que engadir que, debido ó seu regulamento pola Lei de Asociacións, non era posible afirmar que a totalidade das cooperativas existentes foran verdadeiras cooperativas. Non obstante esa dificultade, puido determinar-lo seu número mediante unha análise das cooperativas que se inscribiron no Rexistro de Cooperativas do Ministerio de Traballo. O Decreto de Cooperativas de 4 de xullo de 1931, ó que nos referiremos máis en concreto no epígrafe seguinte, nas súas Disposicións Transitorias sinalaba: "As Entidades constituídas con anterioridade á publicación do presente Decreto, que queiran acollerse ó seu réxime e beneficios, solicitarano no prazo de tres meses, a partir da publicación do Regulamento Xeral na Gaceta de Madrid (hoxe B.O.E.), introducindo nos respectivos Estatutos as modificacións que procedan". É de supoñer, polo tanto, que a totalidade das cooperativas existentes nese momento apresurarían a súa inscrición no Rexistro Xeral de Cooperativas. Por conseguinte, podemos presumir que a totalidade das cooperativas inscritas no ano 1932, transcorrido dabondo o prazo de tres meses antes visto, estaban xa constituídas con anterioridade a II República.

Así, no ano 1932, o número de cooperativas que solicitaron a inscrición no dito Rexistro foron 78. A súa clasificación é a seguinte:

CCOPERATIVAS QUE SOLICITARON A SÚA INSCRICIÓN NO ANO 1932

Distributivas ou de consumo	40
Subministros especiais	1
Sanitarias	2
Servicios diversos (nos dous grupos)	2
Vivenda	19
De traballadores	4
Agrícolas	2
Transportes	1
Crédito, aforro e seguro	4
Mixtas	3
TOTAL COOPERATIVAS	78

Non obstante estas cifras oficiais, o Secretario da Federación Nacional de Cooperativas de España, Dn. Regino Gonzalez, sinalaba que na mencionada Federación encontrábanse inscritas case 300 cooperativas. Dedúcese disto que, ou non tódalas cooperativas existentes se inscribiron en dito Rexistro, ou que a inscrición se retrasou ata o ano seguinte. Este último criterio parece o máis correcto. Ó número de 78 habería que engadir algunhas das cooperativas inscritas no ano 1933, pero xa existentes con anterioridade, coincidindo desta maneira as cifras oficiais e as aportadas por Dn. Regino Gonzalez. Esta mesma postura é a mantida polo Informe do Ministerio de Traballo e Asistencia Social cando

sinala que "é seguro que as verdadeiras cooperativas creadas no noso país con anterioridade á publicación da Lei se acolleron ós beneficios da Disposición Transitoria xa citada para non desaparecer dentro do prazo fixado. Sen embargo, queremos facer aínda unha concesión: que, por deficiencia dos órganos administrativos, non se inscribisen dentro do ano 1932 tódalas cooperativas solicitantes". E que a cifra realmente existente alcanzara, tamén, as que foron inscritas en 1933. Os datos estatísticos correspondentes ó ano 1933 son os seguintes:

CALSIFICACIÓN DE COOPERATIVAS NO ANO 1933

Cooperativas distributivas e de consumo	171
Cooperativas de subministros especiais	9
Cooperativas sanitarias	5
Cooperativas de servizos diversos (nos dous grupos)	11
Cooperativas de vivenda	95
Cooperativas de traballadores	66
Cooperativas agrícolas	21
Cooperativas pesqueiras	3
Cooperativas de produción industrial	2
Cooperativas de transporte	4
Cooperativas comerciais	3
Cooperativas de crédito, aforro e seguro	15
Cooperativas mixtas	6
TOTAL COOPERATIVAS	411

Pode, pois, entenderse, polas razóns expostas, que as cooperativas existentes na época da Monarquía, eran a metade das inscritas no ano 1934. Neste caso, a cifra de cooperativas que funcionaban no país o día 14 de xullo de 1931, atendendo a estes cálculos, serían as seguintes:

Cooperativas de tódalas clases inscritas no Rexistro Xeral en 1932	78
Metade das cooperativas de tódalas clases inscritas no Rexistro Xeral en 1933	205
TOTAL DE COOPERATIVAS PROBABLES	283

Coincidirían, deste xeito, as cifras oficiais e as aportadas por Dn. Regino Gonzalez.

A estas cifras habería que engadi-las 50 cooperativas de pescadores fundadas en 1919 polos Pósitos de pescadores que se rexían por unha lexislación especial dentro do Ministerio de Traballo e Asistencia Social. En total, polo tanto, existirían 333 cooperativas. Como recollía o Informe do Ministerio de Traballo e Asistencia Social nas súas conclusións, era este un "pequeno número, desde logo, en relación co movemento cooperativo existente nos principais países da Europa. Pero aínda poderíamos darnos por satisfeitos, se á calor des-

tas cooperativas xurdise un movemento plenamente articulado, baixo a acción fiscalizadora dunha lei propia, dictada polo Estado, para dar cauce a unha das máis nobres aspiracións dos homes, e a un dos máis fortes movementos económicos do mundo. Xa vimos que non ocorreu nada disto”.

Non obstante a opinión do Informe, o curto lapso de tempo desde a caída da Monarquía ata a aprobación do Proxecto, fai supoñer que se inspiraría en Proxectos anteriores. Segundo o propio J. Raventós, a Lei de cooperativas de 1931 incorporou a nova legalidade republicana os restos do Anteprojecto de 1927, demostrándoo dunha maneira moi precisa ó comparar artigo por artigo ámbolos dous documentos.

III - O Cooperativismo na II República.

O día 4 de xullo de 1931, coincidindo coa festa universal da cooperacisn, aprobouse por Decreto a primeira Lei Xeral de Cooperativas, sendo ministro de Traballo Francisco Largo Caballero, sendo confirmada como Lei o 9 de setembro de 1931 (Gaceta de Madrid, 10 de setembro). O día 2 de outubro aprobábase o Regulamento (Gaceta de Madrid, 21 de outubro).

Ó falar da Lei, Rodolfo Viñas, na Conferencia pronunciada no I Congreso da Federación Rexional de Cooperativas de Levante, celebrado en Valencia en 1937, afirmaba: "(...) non foi froito dunha improvisación. Está feita tendo en conta tódalas características da cooperación, aínda as menos destacadas ou sensibles. (...) Responde a dous condicións esenciais: 1°.- servir ó desenvolvemento da cooperación en España, fixando de antemán normas estrictas ás que se han ate-las cooperativas de acordo cos principios básicos do movemento cooperativo mundial; e 2°.- atempera-la Lei a unha norma de tutela propia dun Departamento que ten como base da súa existencia o movemento social e económico de grandes masas. Neste punto a Lei é impecable. (...) O lexislador declarou, ó promulga-la, que naceu con retraso e que con ela perseguíase contribuír a resolución dos problemas agrarios, fomenta-lo poder adquisitivo dos salarios e abrir unha canle legal para garanti-la eficacia no apoio que debe presta-lo Estado ós traballadores, especialmente ós campesiños”.

Os cooperadores acolleron co máximo interese aquela Lei, que concedía personalidade xurídica propia as cooperativas (art. 4) e posibilitaba a constitución de Unións e Federaciones para defende-los seus intereses comúns (art. 37). A mellor proba do éxito da Lei dedúcese das cooperativas inscritas no Rexistro do Ministerio de Traballo e Asistencia Social nos primeiros anos.

COOPERATIVAS INSCRITAS

Ano 1932	Ano 1933	Ano 1934	Ano 1935	Ano 1936	Total Coop. II República
78	411	343	93	61	986

Non obstante, algún autor, como Vidal Benito Revuelta, eleva a cifra a 1878 cooperativas, pero sen facer referencia á orixe dos seus datos, o que nos leva a rexeitalos e a aceptar como unicamente admisibles os recollidos no Informe do Ministerio de Traballo e Asistencia Social citado, xa que como sinala o art. 7.2 da Lei: "Polo organismo dependente do Ministerio de Traballo que no mesmo Regulamento se determine, levarase o Rexistro Especial de Cooperativas. Estas non poderán empeza-las súas operacións con terceiros mentres non estean inscritas no Rexistro, logo da aprobación dos seus Estatutos ou Regulamentos polo Ministerio de Traballo co Informe do organismo competente". De todo isto dedúcese que soamente as cooperativas inscritas poden ser tidas por tales.

A valoración doutrinal da Lei de 1931 foi moi heteroxénea. En xeral, admi-tiuse a súa boa calidade técnica e os esforzos por abrir un novo período na historia do cooperativismo español (Raventós, Gascón Hernandez, etc.). Neste sentido favorable, García Mejía calificábaa de orixinal no seu espírito, simple e precisa nas súas formulacións e adecuada no tocante a conservación dos principios cooperativos fundamentais.

Posteriormente, o 16 de xaneiro de 1933 aprobábase o Decreto sobre préstamos e subvencións as cooperativas, que dispoñía, en concreto:

1.- Autorizar ó Ministerio de Traballo para conceder préstamos con garantía de primeira hipoteca, amortizables nun prazo que non exceda de trinta anos e ó tipo do 3% de xuro anual, como auxilio para a construción ou a adquisición dos locais que se consideren necesarios para a realización dos fins das cooperativas que non teñan carácter de profesionais nin de vivendas.

2.- Dividirase en partes iguais a partida consignada nos presupostos xerais do Estado para subvencionar-las obras sociais que fagan as cooperativas e conceder premios e pequenos auxilios a aquelas entidades, inscritas no Ministerio de Traballo, que teñan carácter popular.

3.- No dito Decreto establecíase a inspección das cooperativas de acordo cos preceptos da Lei.

O Secretario da Federación de Cooperativas de España, Dn. Regino Gonzalez, examinou, nunha conferencia celebrada en Valencia, no I Congreso da Federación de Cooperativas de Levante, o labor realizado pola cooperación nacional desde que se promulgou a Lei. Velaí as súas palabras de crítica sobre os Congresos celebrados durante aquel período:

"No IV Congreso (que oficialmente se calificaba como III), que se celebrou en Bilbao, en setembro de 1932, aconsellados, xa polos feitos históricos e polo que ocorrera en Barcelona, propuxemos, os que xa eramos da Executiva, que ós se discutisen tres temas ou ponencias, que era a obra que calculabamos que poderíamos executar ata o seguinte Congreso (...). En Bilbao aprobouse a creación de El Cooperador, da Cooperativa Nacional de Seguros La Previsión Social e o carné do cooperador. Estas tres novidades, cando se celebrou o V Congreso (oficialmente o IV), xa estaban en marcha.

Contando coa forza que nos daba a práctica, seguimos coa mesma orientación, e ó V Congreso (oficialmente o IV), celebrado en Madrid en abril de 1935, chegamos tamén cunhas propostas, uns proxectos de relatorios, e alí acordouse a creación do Almacén Cooperativo Español, co nome de Cooperativa Central de Abastecimiento, e a reorganización de El Cooperador.

Xa está relatado o desenvolvemento do movemento cooperativista español ata o seu V Congreso (oficialmente o IV), que previa a celebración, en Barcelona, en abril de 1937, dun ulterior Congreso, e entre os seus obxectivos encontraríase a creación dun Banco Cooperativo Español, que se poñería en marcha de non xurdi-la guerra”.

O movemento cooperativo, ó comeza-la guerra civil, tiña o seguinte programa:

1.- Propaga-la cooperación por todo o territorio nacional.

2.- Crear en cada capital unha cooperativa de consumo.

3.- Proseguir, cando isto se lograra, constituíndo cooperativas de consumo nas vilas, cabeceira de partido, e, nas que sen selo, tivesen un censo equivalente á capitalidade do partido xudicial.

Pero, como sinala o Informe do Ministerio de Traballo e Asistencia Social, a Lei de Exencións Tributarias das Cooperativas fracasou nas Cortes Constituíntes, non pasando da Comisión de traballo, quedando incumpridas, despois, as principais disposicións da propia Lei. Incluso o mecanismo establecido para a aprobación dos Regulamentos converteuse nunha máquina lenta e ingobernable. Non é de estrañar, pois, que ós cinco anos de promulgada a Lei aínda non se cumpriran os seguintes preceptos da mesma:

1.- Exencións tributarias das cooperativas.

2.- Ensino da cooperación.

3.- Inspección das cooperativas.

4.- Contabilidade das cooperativas.

5.- Difusión e propaganda da cooperación.

6.- Representación oficial destas Asociacións nos órganos de abastecemento.

Ó comeza-la Guerra Civil, en xullo de 1936, funcionaban en España, segundo a clasificación establecida pola Lei, as seguintes cooperativas:

DISTRIBUCIÓN DE COOPERATIVAS NO ANO 1936

Distributivas ou de consumo	422	Transporte	6
Subministrados especiais	16	Crédito, aforro e seguros	27
Sanitarias	14	Mixtas	17
Servicios diversos (nos dous grupos)	25	Pesqueiras	6
Vivenda	193	Producción industrial	9
Traballadores	183	Comerciais	24
Agrícolas	46	TOTAL COOPERATIVAS	986

Para rematar, debemos facer unha pequena referencia ó rixime xurídico do cooperativismo en Cataluña. O Estatuto de Autonomía de Cataluña atribuíu a Generalitat competencias en materia de cooperativas, tanto de carácter lexislativo como no tocante ós servizos administrativos. En virtude desta previsión estatutaria desenvolveuse unha lexislación peculiar co obxecto de destacar as peculiaridades catalanas en materia de cooperativas. E así, publicouse primeiro unha Lei de Bases da cooperación, con data do 17 de febreiro de 1934, que se inspirou no Anteproxecto feito por Ventosa i Roig (que tivera un papel destacado na elaboración da Lei Xeral de 1931), para aprobarse despois a Lei de Cooperativas de 1934.

Estas normas están inspiradas nos principios de Rochdale. Os seus efectos prácticos foron destacables, dando lugar, como demostra Raventós, a un importante impulso da cooperación en Cataluña.

IV - Bibliografía.

BENITO REVUELTA, V.: Cooperativas, na Revista "Temas españois", n: 415, Publicacións españolas, Madrid, 1961.

CIURANA FERNANDEZ. J.M*: Curso de Cooperación, Bosch, Barcelona, 1977.

CHULIA VICENT: El accidentado desenvolvemento de nosa lexislación cooperativa, na Revista Jurídica de Cataluña, 1978.

GARCMA MEJÍA, J.D.: El cooperativismo español, Fundación Friedrich Ebert, Madrid, 1983.

GARDÓ, E.: La cooperación catalana, Barcelona, 1926.

GASCÓN HERNANDEZ, J.: Esbozo de una Historia de la Cooperación, Madrid, 1959.

GIDE, CHARLES: La Cooperation (4* edic.), "Federation National de Cooperatives", 1922.

GONZALEZ DE VEGA, A.: Balance histórico de la Cooperación en España, en "El cooperativismo en a situación española actual", Centro de Estudios Sociales de la Sta. Cruz del Valle de los Caídos, Madrid, 1964.

LASSERRE, GEORGES: El cooperativismo, Oikos-tau, Barcelona, 1972.

MINISTERIO DE TRABAJO y ASISTENCIA SOCIAL (ESPAÑA): Breve historia de la obra en favor de la cooperación, Servicio de Publicacións, Madrid, 1937 (abril).

MINISTERIO DE TRABAJO y ASISTENCIA SOCIAL: El movimiento cooperativo en España (antes y despois del 18 de julio de 1936) -con prólogo do Dr. Ayguadi-, 1938.

PIREZ BARÓ, A. e VENTOSA i ROIG, J.: El moviment cooperatiu a Catalunya, Palma de Mallorca, 1961.

PIERNAS HURTADO, J.M.: El movimiento cooperativo, Madrid, 1890.

RAVENTÓS CARNER, J.: El movimiento cooperativo en España, Barcelona, 1960.

SUMMARY

A reference is made to the historical evolution of the co-operative movement in Spain up to the Civil War of 1936.